

ברית שכס, מקום ומאורע

מטרת מאמר זה לבחון את דרך עיונם של חז"ל בהסבר העדפת יהושע את שכס על פני שילה, כמקום כריתת הברית לעם ישראל בסוף ימיו. במסגרת הברור נעלה תחילה מספר עניינים הנוגעים לברית שכס ולערי המקלט של הלויים, ומתוך ברור זה תתברר גם סיבת כריתת הברית דווקא בשכס.

בפרק כ"ג בספר יהושע, מתואר כינוס לאומי שערך יהושע בן נון בערוב ימיו, ככתוב: "ויהי מימים רבים אחרי אשר הניח ה' לישראל מכל איביהם מסביב ויהושע זקן בא בימים. ויקרא יהושע לכל ישראל לזקניו ולראשיו ולשפטיו ולשטריו ויאמר אלהם אני זקנתי באתי בימים"¹. במעמד זה נשא יהושע נאום אזהרה תקיף לעם, לבל יעז לעזוב את ה' ותורתו ויימנע מלהתערב בגויים, פן ייענש קשות. לא נאמר בכתוב מתי והיכן נערך מעמד זה, ברם כבר בתחילת פרק י"ג קובע הכתוב ש"יהושע זקן בא בימים", ומדובר לאחר סיום (שבע שנות) כיבוש הארץ, ואילו כאן נאמר שעברו "ימים רבים" מאז סיום מלחמות הכיבוש, אם כן הכינוס נערך מספר שנים אח"כ. נראה שמדובר במעמד הקהל או מעין הקהל. כיוון שלא הוחל לספור את שנות השמיטה והיובל קודם לחלוקת הארץ, הרי שאפשר ומדובר בסיום השמיטה הראשונה בארץ.

ברם בפרק כ"ד מתואר כיצד אוסף יהושע שנית את כל העם ובראשו נציגיו - **לשכס** : "ויאסף יהושע את כל שבטי ישראל **שכמה** ויקרא לזקני ישראל ולראשיו ולשפטיו ולשטריו ויתיצבו לפני **הא-לקים**"². גם הפעם אין הכתוב מציין מתי נערך המעמד המדובר, אף כי ברור שהוא נערך לאחר הכינוס הנזכר בפרק כ"ג, וכיוון שיהושע נפטר במהלך השמיטה השניה וזמן קצר לאחר מעמד כריתת הברית בשכס, הרי שמדובר כנראה בתאריך הקרוב מאד לפטירתו. גם הפעם נואם יהושע, תחילה הוא נותן סקירה היסטורית בשם ה', על עזרת ה' מתקופת האבות עד תקופת ההתנחלות, ואח"כ הוא מזהיר את העם מלעזוב את עבודת ה'. נוצר דו-שיח בין יהושע לעם, אשר בסופו מכריז העם: "את ה' א-לקינו נעבד ובקולו נשמע", כדוגמת ההכרזה "נעשה ונשמע" במעמד קבלת התורה בסיני. המעמד מסתיים בכריתת ברית בין ה' לעם על ידי יהושע, ככתוב: "ויכרת יהושע ברית לעם ביום ההוא וישם לו חק ומשפט **בשכס**. ויכתב יהושע את הדברים האלה **בספר תורת א-לקים** ויקח אבן גדולה ויקימה שם תחת האלה אשר **במקדש ה'**. ויאמר יהושע אל כל העם הנה האבן הזאת תהיה בנו לעדה כי היא שמעה את כל אמרי ה' אשר דבר עמנו והיתה בכס לעדה פן תכחשון בא-לקים"³.

השאלה בה נעסוק במאמר זה היא, מדוע נערכה הברית **בשכס** ולא **במשכן שילה** ? פרשני המקרא - החל בתקופת הראשונים, נתנו ארבעה הסברים לכריתת הברית דווקא בשכס, ועל פי כולם הסיבה קשורה לכך ששכס היתה עיר בעלת חשיבות דתית היסטורית מסוימת (סיכום הדברים מובא ב"דעת מקרא", עיי"ש) :

1. יהושע כ"ג, א-ב.

2. יהושע כ"ד, א.

3. יהושע כ"ד, ציטוט פסוקים שונים של הפרק.

א. חנייתו הראשונה של אברהם אבינו ע"ה בכניסתו לא"י היתה בשכם, ככתוב: "ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה והכנעני אז בארץ"⁴, וזכה שם אברהם אבינו לנבואה ולהבטחת הארץ, ושם בנה לראשונה מזבח לה'.

ב. בשובו לא"י, קנה יעקב אבינו ע"ה בשכם חלקת שדה במאה קשיטה ובנה שם מזבח לה'⁵.
ג. לאחר שהוא ובניו היכו את אנשי שכם לאחר מעשה הנבלה בדינה ונטילת שללם, הורה ה' לעלות משם לבית א-ל, ושם הזהיר יעקב את בניו להתכונן לכך: "ויאמר יעקב אל ביתו ואל כל אשר עמו הסרו את אלהי הנכר אשר בתכם והטהרו והחליפו שמלתיכם"⁶, וכך גם יהושע הזהיר בנאומו בשכם בלשון דומה: "ועתה הסירו את אלהי הנכר אשר בקרבכם והטו את לבבכם אל ה' א-לקי ישראל"⁷.

ד. כיון שמעמד הברכה והקללה בכניסתם לארץ היה בשכם, גם את סיום פעולתו בתקופתו קבע יהושע בשכם בכריתת הברית.

אולם סיבות אלו אינן מסבירות מדוע הכינוס לא נערך במשכן שילה בו מצוי היה הארון ושורה השכינה, שהרי עברה של שכם אינו גדול בחשיבותו מהמשכן באותם ימים. פרשנים חדשנים - יהודים ושאינם יהודים, העלו סברות שונות לגבי מעמדה של שכם כמרכז דתי לשבטי הצפון בתקופת ההתנחלות ואף לפני, בהקשר ל"מקדש ה' " הנזכר⁸, ברם גם משכן שילה עמד בשטח נחלת שבט אפרים, ולכן אין ההסבר מניח את הדעת. על כן שומה עלינו לחפש הסבר הגיוני ופשוט יותר.

יצוין שלפי יוסף בן מתתיהו ב"קדמוניות היהודים", אפשר לקבל רושם ששכם היתה מקום מגוריו של יהושע⁹, אף כי נחלתו היתה בתמנת סרח ואף כי אין לכך מקור בכתוב או בחז"ל, ואם כן סיבת הכינוס בשכם ולא בשילה היתה זקנותו של יהושע ואי יכולתו להגיע לשילה מסיבת מצב בריאותו.

הדברים שנכתבו ב"ספר תורת א-לקים"

מהו "ספר תורת א-לקים" הנזכר בכתוב, ומהם "הדברים האלה" שכתב יהושע?

תרגום יונתן

בתרגום יונתן על הפסוק מבואר: "וכתב יהושע ית פתגמיה האלין ואצנעיון בספר אוריתא דה' ונסיב אבנא רבתא ואקימה תמן תחות אלתא די בבית מקדשא דה' " (יהושע כ"ד כו).
על פי פשט דברי תרגום יונתן, נראה שיהושע כתב את דברי הברית שכתב לעם או את ה"חק והמשפט" ששם לעם. לא נתבאר בתרגום היכן הוא כתב את הדברים, אך הוא הניחם בספר התורה. ברם נראה שכוונת התרגום היא, שהניחו את ספר יהושע שכלל את דברי הברית - שהם "הדברים האלה" שהוא כתב, יחד עם ספר התורה - במקום בו היה מוצנע, היינו בתיבה בה נשאו אותו. (כהסבר בעל "מצודת דוד", וכפי שהבינו גם שאר המפרשים).

הסבר חז"ל בגמרא

4. בראשית י"ב, ו.

5. בראשית ל"ג, יט.

6. בראשית ל"ה, ב, ועיין במפרשים ש"אלהי הנכר" הם עבודה זרה שנטלו משכם.

7. יהושע כ"ד, כג.

8. בתרגום השבעים שונה מקום הכינוס משכם לשילה, וכנראה לא בגלל הקושי שהעלינו, אלא כדי לבטל את טענות השומרונים בדבר חשיבותה של שכם כניגוד לירושלים. אך לא השינויים המגמתיים בתרגום השבעים הם נושא דיונו.

9. ספר חמישי, עמ' 156 שורה 115, במהדורת א. שליט, הוצאת מוסד ביאליק י-ם.

דרכם של חז"ל בגמרא שונה מזו של התרגום. בגמרא מכות יא ע"א, מובאת מחלוקת תנאים בעניין, ודעת התרגום כלל אינה נזכרת בה :

ויכתוב יהושע את **הדברים האלה בספר תורת א-לקים**. פליגי בה ר' יהודה ור' נחמיה. חד אומר : שמונה פסוקים (של פטירת משה שבסוף התורה), וחד אומר : (את פרקי הפרשת) ערי מקלט (ורשימתן שבספרו, היינו פרקים כ-כא).

בשלמא למאן דאמר ח' פסוקים, היינו דכתיב : "בספר תורת א-לקים", אלא למאן דאמר ערי מקלט, מאי "בספר תורת א-לקים" ? הכי קאמר : "ויכתוב יהושע - **בספרו** - את הדברים האלה, **הכתובים** - בספר תורת א-לקים.

לפי שתי הדעות המובאות בגמרא, "ספר תורת א-לקים" הוא ספר התורה, ואין אפשרות אחרת.

אם כן הפסוק מדבר בעניין שונה מהעניינים המדוברים לפנינו בפרק כ"ד.

אולם לענ"ד, יש להסביר את שתי הדעות שהובאו בגמרא כך :

א. במעמד כריתת הברית השלים יהושע את שמונת הפסוקים האחרונים שבתורה המתארים את פטירת משה, **נוסף** לדברי הברית שכתב בספרו, וכאילו כתוב : ויכתוב יהושע את הדברים האלה (היינו את דברי הברית) **(ו)בספר תורת א-לקים** (גם את סיומו של ספר התורה).

ב. במעמד כריתת הברית כתב יהושע **בספרו, גם** את פרשת ערי המקלט המופיעה בתורה, ושנכתבה בפרקים כ"כ"א, נוסף לדברי הברית שכתב בספרו, וכאילו כתוב : ויכתוב יהושע את הדברים האלה **[ש]בספר תורת א-לקים**.

לכאורה, ההסבר הראשון רחוק מן הפשט, שכן אין שום קשר ענייני נראה לעין בין הנאמר בפרק כ"ד לכתיבת סיום התורה. על פי הפשט נראה היה יותר לומר שכוונת הכתוב היא, שיהושע כתב את דברי הברית בספרו, המכונה "ספר תורת א-לקים". ההסבר השני נראה כרחוק עוד יותר מן הפשט, שכן אין בפרק כ"ד שום אזכור לעניינן של ערי המקלט. כך אכן סובר הרד"ק כשכתב : **"ולא נראה לפי הפשט לא זה ולא זה, והאמת, הוא (כפי) שתרגם יונתן"**.

נעבור לעת עתה לבירורם של עניינים אחרים בסוגיה זו.

מקדש ה' בשכם

מהו "מקדש ה' " בשכם ? מקדש זה אינו נזכר בשום מקור אחר במקרא. רש"י קובע : "אשר במקדש ה' - כלפי שהביאו שם את הארון, כמה שנאמר למעלה (בתחילת הפרק) : "ויתיצבו לפני הא-לקים" (וכאילו כתוב : לפני **ארון** הא-לקים). אם כן לדעת רש"י, המבנה או הבית בו העמידו את הארון נקרא לכבודו "מקדש ה' ". בעקבות רש"י מפרשים כך גם שאר הפרשנים, אולם אין שום פרשן המסביר מדוע הובא הארון לשכם במקום לאסוף את העם לשילה. ברם הסברו של רש"י אינו הכרחי כלל, ולא עוד אלא שהוא עומד בסתירה למסורת חז"ל מפורשת, בדבר היות הארון במשכן שילה באופן רצוף שס"ט שנה, ולא נזכרת בדבריהם שום תקופת ביניים או מאורע, בהם הוצא הארון מהמשכן¹⁰. גם ראייתו של רש"י מהביטוי "לפני הא-לקים", אינה ראייה מוכרחת, שכן בפסוקים רבים במקרא בהם מופיע ביטוי זה או הביטוי המקביל "לפני ה' ", לא היה ארון הברית בנמצא¹¹. ההתייחסות "לפני ה' " במקרא היא בעלת משמעויות שונות, ובכל התכנסות ציבורית בעלת משמעות דתית באותם ימים, בעיקר כאשר היתה נוכחות מנהיגות העם הרוחנית (בית הדין הגדול, השופט או המלך, אסיפת העם כולו),

10. זבחים קיח ע"ב.

11. לעיון נוסף, השווה את הסבר ראב"ע לתרגום אונקלוס בבמדבר ל"ב, כ. פירוש המלבי"ם לתורה, צו אות כו, ושם ב"תורה אור". רש"י לדברים י"ט, יז. שופטים י"א, יא, ברש"י וברד"ק שם. שמואל ב' ה', ג, רש"י ומצודות. ואכמ"ל.

היתה משום עמידה לפני השכינה. אין גם שום מקור בחז"ל המאשר את השערתו הפרשנית של רש"י בדבר הבאת הארון לשכם. יתרה מזו, לו רצו לכנס את העם בשכם מסיבה כלשהי, ובמקביל - שיהא הכינוס במשכן, ניתן היה להעביר לשכם - באופן זמני או קבוע - את כל המשכן ולא רק את הארון. גם המשכן בשילה נקרא "בית ה'" על שום שקירותיו היו בנויים מלבנים, אם כן ניתן היה לפרש ש"מקדש ה'" הוא המשכן שהועבר לשכם ובו נמצא הארון, ובכל זאת אנו רואים שחז"ל לא פירשו כן, ושהמסורת שבידם שוללת אפשרות זו. מהו אם כן מקדש ה' בשכם?

שכם ותושביה - בני שבטי אפרים ולוי

נשים לב לכמה עובדות:

א. אין אזכור לכיבוש שכם בשום מסע כיבוש או מלחמה בשנות כיבוש וחלוקת הארץ בימי יהושע. היא אינה מופיעה ברשימת ל"א המלכים שיהושע הכניע, וגם אינה נזכרת בין הערים שנכבשו בארץ בתחילת ספר שופטים. מאידך, עצם כינוס העם לשכם בסוף ימיו של יהושע, מורה שהעיר נכבשה כבר קודם לכן.

ב. בנחלות שבטי יוסף מרובים היו שטחי היער, וכאשר מתלוננים בני יוסף ליהושע על מיעוט שטחי החקלאות בנחלתם לעומת ריבוי אוכלוסייה, אומר להם יהושע: "אם עם רב אתה עלה לך היערה ובראת לך שם בארץ הפרזי והרפאים"¹². נמצאנו למדים שנחלותיהם אינן מיושבות בצפיפות, ששכם אינה עיר חשובה בתקופת ההתנחלות, ושכיבושה אינו מהווה עובדה הראויה לציון.

ג. לאחר כיבוש וחלוקת הארץ, מחלקים בגורל את חלקי הארץ שלא חולקו כבר בגלגל לשבעה שבטים, שכן שבט יהודה ושבטי יוסף נחלו כבר בתקופת היות המשכן בגלגל, בתחילת שבע שנות חלוקת הארץ. תיאור נחלות השבטים, גבולותיהן ועריהן, מסתיים עם פרק י"ט בספר יהושע. פרק כ' עוסק בפרשת ערי המקלט, ובני ישראל מקיימים את הציווי להפריש שלוש ערי מקלט בארץ ישראל המערבית: "ויקדשו את קדש בגליל בהר נפתלי ואת שכם בהר אפרים ואת קרית ארבע היא חברון בהר יהודה"¹³. את שכם הפריש שבט אפרים למשפחות בני קהת הלויים: "ולמשפחות בני קהת הלויים הנותרים מבני קהת ויהי ערי גורלם ממטה אפרים. ויתנו להם את עיר מקלט הרצח את שכם ואת מגרשה בהר אפרים ואת גזר ואת מגרשה"¹⁴. אין זה סביר לומר שקידשו עיר שעדיין לא נכבשה כעיר מקלט, על כן סביר להניח ששכם נכבשה כבר קודם לקידושה כעיר מקלט. ד. מצד שני, בספר שופטים אנו מוצאים ששכם אינה נזכרת כעיר לויים או כעיר מקלט, אלא כעיר מרכזית של שבט אפרים, שכן בפרשת אבימלך, שהינו בן הפילגש השכמית של גדעון [שהינו משבט מנשה] מובא: "ויהי כאשר מת גדעון וישובו בני ישראל ויזנו אחרי הבעלים וישימו להם בעל ברית לאלהים". לא כתוב שמדובר בבני שבט לוי, וגם בעלי שכם אינם נזכרים כבני שבט לוי.

פרשנים חדשים סוברים (עיין פירוש "דעת מקרא"), ששכם לא נכבשה בתקופת יהושע אלא נשארה מיושבת בכנענים שנטמעו בתוך עם ישראל, ושהם "בעלי שכם" המקוריים עובדי "בעל ברית". אולם לענ"ד דעה זו אינה סבירה כלל ועיקר, היות והמקרא עצמו מציין שמדובר בבני ישראל, ומשמע בני שבט אפרים אשר החלו לעבוד לבעל ברית, ועליהם - כשבט החשוב בישראל באותה תקופה, מולך אבימלך. אין זה סביר שיהושע השאיר כנענים דווקא בשכם שבנחלת שבטו,

12. יהושע י"ז, טו.

13. יהושע כ', א-ו.

14. יהושע כ"א, כ-כא.

אליה אסף את העם למעמד כריתת הברית, בו מודגש החיוב של כיבוש הארץ מידיהם (וציווי התורה שלא להשאיר כנענים בארץ ולא להתערב בהם). יתרה מזו, יהושע מציין בספרו באלו ערים נשארה אוכלוסיה כנענית ומה נעשה בה, כדוגמת העיר גזר, עליה נאמר במפורש: "ולא הורישו את הכנעני היושב בגזר **וישב הכנעני בקרב אפרים** עד היום הזה ויהי למס עבד"¹⁵. גזר נזכרת כעיר לויים בנחלת אפרים: "ולמשפחות בני קהת הלויים הנותרים מבני קהת ויהי ערי גורלם ממטה אפרים. ויתנו להם את עיר מקלט הרצח את שכם ואת מגרשה בהר אפרים **ואת גזר ואת מגרשה**"⁵. לו היתה נשארת אוכלוסיה כנענית בשכם כבגזר, יש להניח שיהושע היה כותב זאת. מי אם כן ישב בשכם, בני אפרים, בני שבט לוי או שניהם ?

הגבעה שליד קריית יערים ושכם

א. קרית יערים נזכרת כעיר גבול בנחלת שבט יהודה, בגבולו עם שבט בנימין: "ויעל גורל מטה בני בנימין...ותאר הגבול (והיה) [והיו] תצאתיו אל קרית בעל היא קרית יערים עיר בני יהודה..."¹⁶. אין היא נזכרת ברשימת ערי הכהנים שהפרישו שבטי יהודה שמעון ובנימין :

ויהי לבני אהרן ממשפחת הקהתי...ויתנו להם את **קרית ארבע** אבי הענוק היא **חברון** בהר יהודה ואת מגרשה סביבתי. ואת שדה העיר ואת חצריה נתנו לכלב בן יפנה באחזותו. ולבני אהרן הכהן נתנו את עיר מקלט הרצח את חברון ואת מגרשיה ואת **לבנה** ואת מגרשיה. ואת **יתר** ואת מגרשה ואת **אשתמע** ואת מגרשה. ואת **חלן** ואת מגרשה ואת **דבר** ואת מגרשה. ואת **עין** ואת מגרשה ואת **יטה** ואת מגרשה את **בית שמש** ואת מגרשה...וממטה בנימין את **גבעון** ואת מגרשה את **גבע** ואת מגרשה. את **ענתות** ואת מגרשה ואת **עלמון** ואת מגרשה ערים ארבע¹⁷.

ב. למרות זאת, ניתן להראות שליד קרית יערים שכנה עיר נוספת - בלתי רשמית - של שבט לוי. לאחר שארון הברית נלקח בשבי ע"י הפלשתים, ביום המלחמה השני במערכת אבן העזר בסוף ימיו של עלי הכהן, הוא מועבר בין ערי הפלשתים ומכה בהן קשות, עד אשר לאחר שבעה חודשים מחליטים הפלשתים להשיבו לעם ישראל. הם משיבים אותו **לעיר הכהנים בית שמש**, אולם שם מתגלה הארון מכיסויו, וכאשר נוהגים תושבי העיר בארון בזלזול ואינם נמנעים מלהסתכל בו ואינם מכסים אותו, מוכים תושבי העיר מכה רבה (כ- 70000 איש), ולכן הם מבקשים מאנשי קרית יערים לבוא ולקחת את הארון אליהם, ואכן: "ויבאו אנשי קרית יערים ויעלו את ארון ה' ויבאו אתו אל **בית אבינדב בגבעה**..."¹⁸. גבעה זו הסמוכה לקריית יערים היתה בנחלת בנימין¹⁹. **אבינדב, משבט לוי היה הוא ובניו**, ואפשר שהיו כהנים אף כי אין הדברים מפורשים בכתוב, שכן

15. יהושע ט"ז, י.

16. יהושע י"ח, יד.

17. יהושע כ"א, י-יח.

18. שמואל א' מפרק ד' עד תחילת פרק ז'.

19. זבחים ק"ח ע"ב: "רב דימי אמר רבי: בשלשה מקומות שרתה שכינה על ישראל, בשילה ונוב וגבעון ובית עולמים, ובכולן לא שרתה אלא בחלק בנימין, שנאמר: "חופף עליו כל היום" - כל חפיפות לא יהו אלא בחלקו של בנימין". ויש לומר שרבי מתייחס רק למקומות בהם עמדו המשכן והמקדש, אולם גם את הארון העמידו דווקא בשטח בנימין, וזו סיבה שתושבי בית שמש שהיתה עיר כהנים, פנו בבקשתם לתושבי הגבעה של קרית יערים להעלות אליהם את הארון. והדברים מפורשים במדבר רבה פ"ד: "אבל הגבעה ששם היה הארון היתה בגבול בנימין", עיין שם באורך. גם שמה מעיד עליה שהיתה בנחלת בנימין, שכן רבות מערי בנימין נמצאו בשטח ממלכת גבעון שלפני ההתנחלות, ושמותיהן שימרו שמות גבעוניים אלו, ובהן: גבעון, גבע, גבעה, גבעת בנימין, גוב, נוב.

נושאי ושומרי הארון והמשכן היו תמיד בני שבט לוי - כמצווה בתורה. בהעלות דוד המלך את הארון מביתם בגבעה שליד קרית יערים לציון, נתמנו בניו - עוזיה ואחיו - לנהוג את העגלה עליה הונח ארון הברית²⁰. נמצאנו למדים שבגבעה שליד קרית יערים, המצויה בשטח נחלת בנימין, גרו לכל אורך תקופת השופטים, משפחות של בני שבט לוי, למרות שאין היא נזכרת בספר יהושע כעיר שניתנה לשבט לוי.

חז"ל הבינו מהמקרא או אף קבלו במסורת, שהגבעה הסמוכה לקריית יערים היתה עיר של שבט לוי לכל דבר, אך מסיבה כלשהי אין היא נכללת לבסוף ברשימת ערי שבט לוי שבספר יהושע. פירוש הדבר הוא שהיא הופרשה בתקופת יהושע להיות עיר זמנית של שבט לוי, אלא שגם לאחר שסיימה את תפקידה ככזו, המשיכו בני שבט לוי להתגורר בה. מכאן הסיקו חז"ל שהגבעה הסמוכה לקריית יערים "החליפה" בתפקידה כעיר לויים, עיר אחרת - שלא הופרשה בזמנה להיות עיר של שבט לוי, מפני שחל עיכוב בהפרשת אותה עיר מסיבה כלשהי, אלא שלא נזכרת בספר יהושע שום עיר שהפרשתה כעיר של שבט לוי נתעכבה. חז"ל חיפשו אפוא במקרא, רמז לקיומה של עיר "נעלמה" זו, וניסו לזהות באיזה עיר מדובר. עיונם התמקד כמובן תחילה בפרשת ערי המקלט וערי הלויים.

התאמת עיר כעיר מקלט

תחילה עלינו לברר מה הבעיות ההלכתיות והמעשיות העלולות לגרום לעיכוב בהפיכת עיר לעיר מקלט. כדי להכיר את הרקע ההלכתי והתנאים הנדרשים להכנת עיר כך שתתאים להיות עיר מקלט, עלינו לעיין בגמרא במסכת מכות דפים י-יא, הדנה בכך. לשם הקיצור יובאו להלן רק חלק מהתנאים, כפי שכתבם הרמב"ם ב"משנה תורה":

ערי מקלט אין עושין אותן לא עיירות גדולות ולא כרכים גדולים ולא קטנים אלא עיירות בינוניות, ואין מושיבין אותן אלא במקום שווקים ובמקום המים, ואם אין שם מים מכניסין לתוכן מים (ע"י אמת מים), ואין מושיבין אותן אלא במקום אוכלוסין. נתמעטו אוכלוסייה מוסיפין עליהן, נתמעטו דיוריהן מכניסין לתוכן כהנים לויים וישראלים. ואין פורשין בתוכן מצודות, ואין מפשילין בתוכן חבלים, כדי שלא תהיה רגל גואל הדם מצויה שם (שם, הלכות רוצח ושמירת נפש, פ"ח ה"ח).

מחד, יש להתאים את עיר המקלט לאוכלוסייה הקולטת של הלויים, ומאידך, גם לאוכלוסייה של הרוצחים בשגגה הנקלטים בה, שכן האחרונים מנועים מלצאת מן העיר עד מות הכהן הגדול, בין אם להשגת מזון ומים, עיסוק ופרנסה או קשר משפחתי או כל סיבה אחרת, ובשל הצורך למנוע סיכון לחייהם בידי גואלי הדם או שלוחיהם, גם בתוך העיר.

הרמז לעיכוב בהפרשת ערי המקלט

לרשימת ערי המקלט וערי הלויים בנחלות השבטים בפרק כ"א בספר יהושע, קודם בפרק כ' ציווי מאת הקב"ה ליהושע לבצע מצוה זו, ושתי תמיהות עורר הדבר אצל חז"ל:

א. מה הצורך לצוות את יהושע על דבר שכבר נצטווה עליו משה בתורה?

20. ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב, נב ע"ב: "בשעה שבא דוד לשאת את ארון ברית ה' לא נשאו כתורה וירכיבו את ארון ברית האלהים על עגלה חדשה וגו'. והוא ארונא טעון כהניא (עוזיה ואחיו בני אבינדב) לרומא וטרופ לון לארעא טעון כהניא לרומא וטרופ לון לארעא". עיין בספרי נשא פיסקא מו, עמ' 51 במהדורת ח"ש הורביץ. יש הסבורים עפ"י מקור זה, שעוזיה ואחיו היו לויים, ונחלקו הרמב"ן והרמב"ם בשרש השלישי של ספר המצוות, ומדרש במדבר רבה בפרשה ד, מיהם נושאי הארון. ואכמ"ל.

ב. מדוע מכל דברי ה' ליהושע שנכתבו בספרו, רק פרשה זו פותחת בלשון ציווי תקיפה: **"וידבר ה' אל יהושע לאמר. דבר אל בני ישראל לאמר תנו לכם את ערי המקלט אשר דברתי אליכם"**, בסגנון המוכר לנו מהתורה (**"וידבר ה' אל משה לאמר"**), ומדוע משולש בה ה"דבור" ? תשובתם של חז"ל בצידם, מובאת במסכת מכות י ע"א ויא ע"ב :

אמר רבי חמא בר חנינא : מפני מה נאמרה פרשת רוצחים (ציווי הפרשת ערי המקלט ליהושע) בלשון **עזה**, דכתיב: **"וידבר ה' אל יהושע לאמר. דבר אל בני ישראל לאמר תנו לכם את ערי המקלט אשר דברתי אליכם..."** ? - מפני שהן של תורה (כלומר, מפני שפרשה זו עוסקת בקיומה של מצוה מן התורה, דבר המצריך שהציווי החוזר יהיה בסגנון ובלשון דומה).

אך נחלקו התנאים בדבר, כמובא שם בגמרא (ונראה ש"אלו ואלו דברי א-לקים חיים") : פליגי בה רבי יהודה ורבנן (בסיבת השימוש בסגנון המצוה כבתורה).

חד אומר : **מפני ששיהם** (פירש"י : מפני ששיהם - **שלא הפרישם (יהושע, מיד) לאחר שחלקו** [מיד], **עד שנאמר לו מפי הקב"ה**).

וחד אומר : מפני שהן של תורה (ולפי זה רק עצם החזרה על הציווי היא מפני השיהוי). אין צורך לחזור ולצוות על קיום מצוה המפורשת בתורה, אך הציווי נועד לזרז את קיומה כאשר יש עיכוב בקיום המצוה. אם כן סגנון הכתוב בפרשת הציווי להפריש את ערי המקלט, **רומז** על עיכוב אפשרי שחל בהפרשת ערים אלו **לאחר** חלוקת הארץ לנחלות לשבטים. ואכן בספרי מובא שרק עם חלוקת הארץ חל החיוב להפריש את ערי המקלט :

...לפי שהוא אומר "אז יבדיל משה", אין לי אלא שהפריש משה בעבר הירדן, מנין שצוה משה את יהושע להפריש להם ערי מקלט ? ת"ל : "והקרייתם לכם ערים" - אחר ירושה וישיבה הכתוב מדבר. אתה אומר אחר ירושה וישיבה הכתוב מדבר או אינו מדבר אלא בכניסתן לארץ ? ת"ל : "כי יכרית ה' אלהיך את הגוים האלה (שם י"ט) - אחר ירושה וישיבה הכתוב מדבר (שם, פיסקה קנט).

לפי סדר הכתוב בספר יהושע, הפרשת ערי המקלט וערי הלויים אכן התבצעה לאחר סיום כיבוש וחילוק הארץ כמצווה בתורה, ולולא הציווי החוזר והתקיף של הקב"ה ליהושע, לא היינו יודעים כלל שחל **עכוב** בהפרשת חלק מערי המקלט, וכאמור, לא נזכר כלל במקרא באיזו עיר או ערים מערי המקלט מדובר.

לא נכתב במקרא **מתי** בדיוק הופרשו ערי המקלט אך ברור שלא קודם להשלמת חלוקת הארץ, שכן ערי המקלט הופרשו ע"י השבטים מנחלותיהם. כשם שאין במקרא אזכור מפורש לעצם העיכוב, כך אין בו הסבר לשאלה **מדוע** חל עיכוב בהפרשת ערי מקלט מסוימות. ברם עצם עובדת קיומו של עיכוב זה ניתנת היתה להסקה עקיפה מקיומה של הגבעה שליד קרית יערים כעיר בלתי רשמית של שבט לוי.

ברם אף על פי שחז"ל מצאו **רמז לעיכוב** שחל בהפרשת ערי המקלט בפתיחת פרק כ' בספר יהושע, ואף שידעו שקרית יערים שימשה כעיר מקלט חלופית זמנית, הם לא יכלו למצוא בפרק כ' או כ"א את עיר הלויים ה"נעלמה" שקרית יערים החליפה, שכן אין לעיר כזו שום זכר בפרקים אלו. א"כ מניין למדו חז"ל איזו עיר לא הופרשה בזמנה ?

כאן לענ"ד, חיברו חז"ל **שלושה קצוות רחוקים זה מזה**, וצירפו את העובדה (התמוהה) שיהושע כרת את הברית בין העם לה' בסוף ימיו **בשכם ולא בשילה**, לכלל הסבר מקיף העונה על שאלתם,

לפיו שכם הופרשה כעיר מקלט או שנסתיימה הכנתה כעיר מקלט רק במעמד כריתת הברית בשכם ולא קודם לכן, כמובא בברייתא מהתוספתא מכות (פ"ב²¹), המובאת גם בירושלמי: שלש עיירות הפריש משה בעבר הירדן, ומשבאו לארץ הפרישו עוד שלש. אלו ואלו לא היו קולטות עד שכיבשו וחילקו. כיון שכיבשו וחילקו, נתחייבה הארץ בשמיטין וביובלות, והיו אילו ואילו קולטות.

...עד שלא (=לפני ש) הפרישו שכם בהר אפרים לא היתה קולטת. הפרישו קרית יערים

תחתיה עד שכיבשו את שכם. עד שלא הפרישו קדש בגליל לא היתה קולטת. הפרישו גמלה תחתיה עד שכיבשו את קדש (שם, מכות פ"ב ה"ו, ו ע"ב).

לפי הרישא של הברייתא שבתוספתא, **כשבאו לארץ** הפרישו את שכם וקדש להיות ערי מקלט. אך אם כן מדוע הפרשת שכם וקדש נזכרות לאחר סיום חלוקת הארץ לשבטים, במסגרת הפרשת ערי המקלט בפרק כ', ולא בכניסתם של ישראל לארץ ארבע עשרה שנה קודם לכן? בכל אופן הן כמובן לא יכלו לקלוט רוצחים בשגגה לפני כיבושן, ולא כתוב מתי כבשו אותן.

בהמשך קובעת הברייתא, שעד לאחר חלוקת הארץ לנחלות, לא היו ערי המקלט קולטות. אם נאמר שהפרישו את גבעת קרית יערים וגמלה **קודם** לחלוקת הארץ, משמע שהן לא היו קולטות, אם כן לשם מה הפרישו אותן? אם נאמר שהפרישו את גבעת קרית יערים וגמלה **לאחר** חלוקת הארץ, יוצא שכיבוש שכם וקדש התרחש כיוצא מן הכלל בשעה שכבר "הארץ שקטה ממלחמה"²².

לעומת זה, ראינו בספרי שרק **לאחר** סיום כיבוש וחילוק הארץ חל לראשונה החיוב להפריש את ערי המקלט, ולפי הגמרא במכות (ועפ"י פירש"י) רק לאחר מכן חל העיכוב בהפרשת ערי המקלט. על כן נראה לומר שכוונת הברייתא בביטוי "משבאו לארץ", אינה **"מיד כשבאו לארץ"** אלא לאחר כיבוש וחלוקת הארץ, והוא משמש רק כניגוד לתקופת המדבר ולעתיד לבא.

אין שום אזכור במקרא עצמו לעיכוב בכיבוש שכם, או לעיכוב בהפרשתה או בקידושה בפועל כקולטות רוצחים, ולא נתבאר מתי נכבשה. מאידך, ברור שבעת מעמד כריתת הברית בשכם, כבר היתה שכם בידי עם ישראל. בעת מעמד הברכה והקללה ליד שכם בכניסת ישראל לארץ (או י"ד שנה אח"כ לשיטת רבי ישמעאל) לא נזכרים מלחמה בשכם או כיבוש שלה, ואין לכך הסבר במקרא. אפשר שכיבוש שכם לא היה כרוך במאמץ מלחמתי משמעותי ולכן הוא לא נזכר בכתוב, ברם אם כן מה עיכב את הפרשתה כעיר מקלט?

כאשר חז"ל מבקרים את יהושע בן נון על התמשכות המלחמות לכיבוש הארץ, ככתוב: "ימים רבים עשה יהושע את כל המלכים האלה מלחמה"²³, הם מדברים על תקופת שבע שנות כיבוש

21. "שלש ערים הפריש יהושע בארץ כנען...ואע"פ שהפריש שכם בהר אפרים לא היתה קולטת. הפריש קרית יערים תחתיה עד שכיבשו את שכם". ובהמשך שם: "שלש ערים הפריש משה בעבר הירדן ומשבאו לארץ הפרישו עוד שלש אחרות ולעתיד לבא מפרישין עוד שלש". לענ"ד, טעו פרשני התוספתא והירושלמי בסוברים שמיד כשנכנסו לארץ הפרישו את ערי המקלט, וכיון ששכם עדיין לא נכבשה הפרישו את קרית יערים - שהיתה תחילה בשטח הגבעונים - תחתיה, שכן מפורש נאמר בספרי מסעי קנט שרק אחר חלוקת הארץ חל החיוב להפריש את ערי המקלט. מוכח מהספרי שיהושע הפריש את שלשת ערי המקלט רק לאחר סיום י"ד שנות הכיבוש והחילוק של הארץ, ואם כן לכאורה גם אח"כ עדיין לא כבשו את שכם אלא רק בערוב ימיו של יהושע, ואז קדשוה לקלוט. וצ"ע.

22. יהושע י"א כג, שם י"ד טו.

23. יהושע י"א יח. וראה בתנחומא מטות ד: "אמרו זכרונם לברכה, כתיב ביהושע, כאשר הייתי עם משה אהיה עמך (יהושע א', ה). והיה צריך יהושע לחיות מאה ועשרים שנה כמשה רבינו. ולמה נתקצרו עשר שנים? שבשעה שאמר

הארץ ולא על התקופה שלאחריה בה כתוב שלא היו מלחמות, וקשה לומר שדווקא שכם שבמרכז הארץ לא נכבשה בכל שנות כיבוש הארץ, או גם אח"כ עד סוף ימיו של יהושע, ושרק אז היא נכבשה - ללא כל אזכור לכך בכתוב.

על כן נלענ"ד, שהעיר אכן נכבשה בתקופת שבע שנות כיבוש הארץ, וכבר בתחילתן - שהרי כבר במעמד הברכה והקללה לא נזכר עימות עם תושביה, כנראה מפני שהיא נכבשה ללא מאמץ ניכר, ואולם היא הופרשה להיות **בעתיד** עיר מקלט רק לאחר חלוקת הארץ ובעקבות ציווי הממריץ של הקב"ה ליהושע, אך גם אח"כ היא **לא נעשתה** מיד ובפועל עיר מקלט, שכן לא היו תנאים מתאימים להפיכת חלק ממנה לעיר מקלט.

א"כ קיימות שתי אפשרויות להסבר הדברים, והשניה נראית לענ"ד כסבירה יותר :

א. שכם נכבשה רק לקראת סוף ימיו של יהושע ואז הוקדש חלק ממנה כעיר מקלט. לפי

הסבר זה לא מובן מדוע אין אזכור בכתוב לכיבוש חשוב זה.

ב. שכם אכן נכבשה בשבע שנות כיבוש הארץ והדבר לא נזכר בכתוב מפני ששכם לא היתה

עיר חשובה באותם ימים. היא הופרשה להיות עיר מקלט לאחר סיום חלוקת הארץ עם

שאר ערי המקלט והלויים, אך רק בסוף ימיו של יהושע נסתיימה בניית עיר המקלט שלה.

כדי להבין כיצד לדעת חז"ל הופרשו ערי המקלט בפועל - מבחינה היסטורית, עלינו לעיין בגמרא מכות י ע"א :

וחברון עיר מקלט הוא, והכתיב "ויתנו לכלב את חברון כאשר דבר משה" ? אמר אביי,

פרוררהא, דכתיב "ואת שדה העיר ואת חצריה נתנו לכלב בן יפנה". וקדש עיר מקלט הוא,

והכתיב "**וערי מבצר** הצדים צר וחמת רקת וכנרת [וגו'] **וקדש** ואדרעי ועין חצור", ותניא :

ערים הללו אין עושין אותן לא טירין קטנים ולא כרכים גדולים, אלא עיירות בינוניות ?

אמר רב יוסף, **תרתין קדש הוא**. אמר רב אשי, כגון **סליקום ואקרא (=מבצר) דסליקום**.

חברון נכבשה לראשונה כבר בתחילת כיבוש הארץ ע"י יהושע, ושנית בסיום כיבוש הארץ ע"י שבט

יהודה, וניתנה לשבט יהודה עוד בתחילת תקופת חלוקת הארץ, כך שהיה די זמן להכין אותה כעיר

מקלט קודם להשלמת חלוקת הארץ, כך שלא חל עיכוב בהפרשתה.

אין הגמרא שואלת שאלה זהה לזו של קדש לגבי שכם, ומשמע שפשוט היה לחז"ל מן המקרא

ששכם לא היתה עיר מבצר חשובה ושאלך בה נהגו בדומה לקדש נפתלי. יש להניח שגם ערי לויים

אחרות הופרשו באופן דומה, כפי שמתואר לגבי העיר גזר, בה השאירו את הכנענים במקומם

בחלק של העיר השייך לנחלת שבט אפרים, ובנו או הפרישו עבור הלויים פרור נפרד ששימש כעיר

לויים (והרי אף ערי הלויים שימשו ערי מקלט).

לא את העיר העיקרית של שכם - הכרך, הפרישו להיות עיר מקלט, אלא "עיירה בינונית", כלומר

אחד מפרוורי העיר נקבע כעיר מקלט.

על חשיבות הפרשת ערי המקלט וקידושן למדנו מהציווי המיוחד ליהושע, והעיכוב בקידושן של

קדש ושכם, במשך כמעט ארבע עשרה שנה מסיום כיבוש וחלוקת הארץ, נבע כנראה מהצורך

לסלול דרכים, לקבוע שילוט, להטות מקורות מים לעיר המקלט, וכן לבנות את העיר עצמה עם

ליה הקדוש ברוך הוא למשה, נקם נקמת בני ישראל וגו', אף על פי שנתבשר בשורות מות, לא אמר, מחר אני מת, מה

יועיל לי שאנקם במדין, אלא נזדרז לכל אותו ענין, שנאמר : וישלח אותם משה (במדבר ל"א, ו). אבל יהושע לא עשה

כן. כשבא להלחם עם שלשים ואחד מלכים, אמר, אם אני הורגם, מיד אני מת כשם שאירע למשה רבינו. מה עשה.

התחיל באחד ומעכב במלחמתו, שנאמר, ימים רבים עשה יהושע את כל המלכים האלה מלחמה. אמר לו הקדוש ברוך

הוא, וכך עשית, הריני מקצר שנותיך עשר שנים. אמר דוד, רבות מחשבות בלב איש וגו' (משלי י"ט, כא).

מגרשה - כך שתתאים לקליטת האוכלוסיה הבסיסית של הלויים והאוכלוסיה הנוספת והמיוחדת של רוצחים בשגגה ובני משפחותיהם, האמורה להצטרף אליה בהדרגה.

מניין וכיצד למדו חז"ל שגם הפרשת קדש התאחרה ושגמלה החליפה אותה? דבר זה נלמד כנראה במסורת. אפשר בהחלט שהוא הדין לגבי שכס ומדובר במסורת שהיתה בידם, ואני לא באתי אלא להראות שאף אילולא היתה מסורת היסטורית ברורה בידם, מסקנתם ההגיונית היא הפשוטה והסבירה ביותר ואין הסבר טוב ממנה. גמלה ידועה היתה כעיר מוקפת חומה מימות יהושע ברמת הגולן²⁴, אך אין היא נזכרת במקרא באשר לא היתה עיר גדולה או עיר גבול. זו הסיבה שהפרשתה הזמנית אינה נזכרת בו²⁵.

כריתת הברית בשכס מצטרפת אפוא להשלמת פעלו של יהושע, שכן עם השלמת כיבוש הארץ וחלוקתה לשבטים, היו אמורות ערי המקלט להיות מסוגלות להתחיל לקלוט רוצחים בשגגה. בפועל - הפרשת ערי המקלט התעכבה, כפי שכיבוש הארץ התעכב, והם נשלמו רק בסוף ימיו של יהושע.

כמו"כ נמצאנו למדים, שמעמד כריתת הברית נעשה **בעיר המקלט של שכס שניתנה ללויים**. אולם העיר העיקרית של שכס ניתנה לבני יוסף - לבני אפרים, ולידה גם נקבר יוסף.

רק על פי ההסבר המוצע ניתן להבין את קביעתם של חז"ל, שגם את פרשת ערי המקלט כתב יהושע בספרו במעמד כריתת הברית בשכס, כמו גם את דבר הברית עצמה, שהרי במעמד זה נסתיימה הקדשת ערי המקלט בפועל, כסיום לתהליך כיבוש והורשת הארץ, ודבריהם בעניין הם פשוט גמור. לפי זה יש לומר, שבעוד שאת חלקו הראשון של ספר יהושע - עד סוף פרק י"ט, כתב יהושע כארבע עשרה שנה קודם פטירתו, הרי שאת סיום ספרו, היינו מפרק כ' ואילך, הוא כתב בשכס.

יש גם להסביר מדוע הכניס יהושע את פרשת המזבח שבנו שבטי עבר הירדן, בין פרשת ערי המקלט לפרקי כינוסי העם שבסוף ספרו, ומדוע אין הקדשת עיר המקלט של שכס נזכרת במעמד כריתת הברית. ואפשר שזו עצמה כוונת חז"ל, שיהושע כתב "את הדברים האלה", החל בפרשת

24. ואלו הן בתי ערי חומה שלש חצרות של שני בתים מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, כגון קצרה הישנה של ציפורי וחקרה של גוש חלב ויודפת הישנה וגמלא וגדוד וחדיד ואונה וירושלים וכן כיוצא בהן. (ערכין לב ע"א).

25. בעל "שיירי הקרבן" לירושלמי מכות, מצטט את הרד"ק, שמסביר בדברי הימים א' ו' לט, את שינויי שמות ערי הלויים בספר דברי הימים א' ו', מהשמות המופיעים ברשימה המקבילה ביהושע כ"כ"א, כך: "...ובסיפור ערי הלויים תמצא שמות משתנים ממה שתמצא בספר יהושע, והוא כמו שכתבתי לך בשמות בני אדם, ויש מפרשים כי כל שנשתנו כאן היה כי כשנפל הגורל לתת המנויין ביהושע, היו קצת הערים ביד הכנענים והפרישו אחרים תחתיהם עד שכבשו, וכענין זה נמצא בתוספתא (הנ"ל): "אף על פי שהפרישו שכס בהר אפרים לא היתה קולטת. הפרישו קרית יערים תחתיה עד שכיבשו את שכס. אף על פי שהפרישו קדש בגליל לא היתה קולטת. הפרישו את גמלה תחתיה עד שכיבשו את קדש", ויש הרבה דרשות בהשתנות השמות ואין צריך להזכירם". הסברו של הרד"ק הביא את בעל "שיירי הקרבן" למסקנה המוטעית ששמה המקורי של **קדש**, עיר הלויים הנוכרת בנחלת שבט **יששכר** בדברי הימים א' ו' נז, אשר נקראת **קשיון** ביהושע כ"א כח, הוא **גמלה**, וכאילו קשיון היא העיר שהחליפה זמנית את קדש כעיר מקלט.

ברם עיר המקלט קדש שגמלה החליפה אותה זמנית, היא קדש שבנחלת **נפתלי** ולא קדש שבנחלת **יששכר**, ואם כן מדובר בטעות של בעל "שיירי הקרבן". אולם הסברו של הרד"ק בשם ה"יש מפרשים" על פי התוספתא, דורש הסבר. נראה שכוונתו של הרד"ק לומר, שחלק מערי הלויים נקראו בספר יהושע בשמות כנעניים מפני שעדיין לא נכבשו, ורק לאחר כיבושן שונו שמותיהן לשמות המופיעים בספר דברי הימים, אך היו גם ערים ששמותיהן לא נשתנו, כמו שכס וקדש נפתלי עצמן, והוא משתמש בתוספתא רק כראיה לכך שלא כל ערי הלויים נכבשו כבר במהלך שבע שנות כיבוש הארץ. וצ"ע.

ערי המקלט, בסיום ספרו, במעמד כריתת הברית בשכם, כשהורה לעם את חוקי ומשפטי התורה. במעמד זה לא רק נאם יהושע לפני העם אלא גם כתב את פרשת ערי המקלט שהסתיימה במעמד זה, אך עצם קביעתה של שכם כעיר מקלט נעשתה כבר ארבע עשרה שנה קודם לכן, ולכן לא היה צורך לכתוב על כך שנית, אלא רק לתאר את סיום בניינה של עיר המקלט עם סיום בניית "מקדש ה' " בהצבת אבן העדות בפתחו. כן כתב יהושע את פרשת המזבח של שבטי עבר הירדן במעמד זה - כדי להזכיר את חשיבות אחדות העם סביב עבודת ה' במשכן.

אין לעני"ד בנמצא הסבר הגיוני יותר לאיסוף העם לשכם ולא לשילה, כי יהושע ניצל את מעמד סיום הכנתה וקידושה של שכם כעיר מקלט לכריתת הברית, בידעו שעם סיום פעולה זו יסיים את תפקידו בחייו, כאשר במהלך המעמד הוא נואם לעם, מסיים את כתיבת ספרו (לפחות עד לפני הסיום המתאר את פטירתו שלו), ואפשר שגם משלים את כתיבת ספר התורה.

האם מקום הברית נקרא "מקדש ה' " מפני שאליו הביאו את ארון הברית למעמד זה (או מפני שנבנה בשכם מקדש לה') ? כך סברו הראשונים בעקבות רש"י. אולם ניתן להוכיח²⁶, שלא את ארון הברית עם הלוחות הביאו לשכם. לדעה הסוברת שאת שמונת פסוקי סיום התורה כתב יהושע בשכם, היו לעם ישראל שני ארונות, ארון הברית עם הלוחות ושברי הלוחות וארון עץ עם ספר התורה, ורק את ספר התורה בארון העץ שלו הביאו לשכם. ולדעה הסוברת שיהושע כתב בשכם בספרו את סופו של הספר מפרק כ ואילך (אך לא את סיום התורה), לא היה לעם ישראל כי אם ארון אחד, הוא ארון הברית עם כל הלוחות וספר התורה, ולא הביאו את ארון הברית ממשכן שילה לשכם.

ויש לומר ש"מקדש ה' " הנזכר בכתוב היה פשוט "מקדש מעט" - בית הכנסת הראשון בהיסטוריה, שזה עתה נסתיימה בנייתו בעיר המקלט החדשה של שכם, עם קביעת אבן המזוזה בפתחו, כעדות לברית שנכרתה בין ה' לעם ישראל בעת חנוכתו וחנוכת העיר, ואולי עם השלמת ספר התורה.

22. ראה מאמרי ב'שמעתין': הארונות שהיו עם ישראל במדבר. המחלוקות, ניתוח המקורות, והסבר חלופי לשיטת רש"י. בכוונתי לכתוב בעתיד מאמר מורחב בסוגיה זו בס"ד ועוד חזון למועד.